

Η Μεγάλη Θεά της Κύπρου και η Γένεση της Αφροδίτης*

Βάσος Καραγιώργης**

Από την αρχαιότητα η Κύπρος είναι γνωστή ως το νησί της Αφροδίτης, ο τόπος όπου γεννήθηκε και λατρεύτηκε η θεά. Ο Όμηρος την αναφέρει ως Κύπριδα αλλά και ως Αφροδίτη,¹ και γνώριζε ότι στην Πάφο υπήρχε ναός της θεάς.² Αυτό μας φέρνει πίσω στον 8ο - 7ο αι. π.Χ., μια εποχή κατά την οποία δεν υπήρχαν ακόμη μαρτυρίες σχετικά με τη λατρεία της θεάς στον Ελλαδικό χώρο.³ Το όνομα της Αφροδίτης δεν εμφανίζεται στις πινακίδες της Γραμμικής Β γραφής της Κνωσού και της Πύλου (13ος αι. π.Χ.) που αναφέρουν άλλες θεές –την Ήρα, την Αθηνά και την Άρτεμη⁴ ούτε στις πινακίδες της Θήβας, που αναφέρουν τη Δήμητρα και την Κόρη.⁵ Η Αφροδίτη στο μύθο και στο έπος σχετίζεται κυρίως με την Κύπρο.

* Το αγγλικό κείμενο αυτού του άρθρου θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου για τη θεά της γονιμότητας που οργανώθηκε τον Ιούλιο του 2001 στο Ελσίνκι.

** Η ομιλία αυτή δόθηκε στο ΕΙΕ από τον καθηγητή κ. Β. Καραγιώργη στις 14.5.2002. Συγγραφείς του παρόντος κειμένου είναι οι Βάσος και Ζακελίν Καραγιώργη.

Συντομογραφίες

BCH: Bulletin de Correspondance Hellénique.

RDAC: Report of the Department of Antiquities, Cyprus.

1. Κύπρις στην *Ιλιάδα* V, 330, 422, 458, 760, 863· Αφροδίτη στην *Ιλιάδα* II, 820Z III, 64, 389, 413, 424· IV, 10· 370, 375, 427· XIV, 211Z XX, 40Z XXII, 470.
2. *Οδύσσεια* VIII: 362.
3. V. Pirenne-Delforge, *L' Aphrodite grecque* (Athènes-Liège 1994), 467-468.
4. M.Ventris and J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge 1956), 125-129.
5. Οι πινακίδες των Θηβών αναφέρουν τα ονόματα δύο θεοτήτων, της Δήμητρας και της Κόρης, βλ. L.Goddard and A. Sacconi, "Les dieux thébains dans les archives mycéniennes, *Comptes-rendus de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, janvier-mars* 1996, 101-105.

Πολλές θεωρίες έχουν προταθεί, ήδη από τα τέλη του 19ου αι., σχετικά με τη γένεση και την ταυτότητα της θεάς.⁶ Μερικοί υποστήριζαν την Ινδο-ευρωπαϊκή προέλευσή της κι άλλοι θεωρούσαν ότι κατάγεται από τη Μεγάλη Θεά του Αιγαίου. Υπήρχε ακόμη η θεωρία ότι το λίκνο της Θεάς ήταν η Μινωϊκή Κρήτη και ότι στην Κύπρο μεταφέρθηκε από τους Μυκηναίους αποίκους. Η επικρατέστερη όμως θεωρία ήταν αυτή που συσχέτιζε τη θεά με την Ανατολή από όπου και μεταφέρθηκε στην Ελλάδα μέσω της Κύπρου.⁷

Το πρόβλημα της γένεσης της θεάς Αφροδίτης εξακολουθεί να υφίσταται, παρόλο που πρόσφατες αρχαιολογικές ανακαλύψεις ευνοούν την Κύπρο ως τόπο από όπου προήλθε η λατρεία της θεάς. Στην παρούσα μελέτη θα συσχετίσουμε τη θεά με τη θρησκεία της Κύπρου κατά τη Χαλκολιθική περίοδο και θα προτείνουμε το μετασχηματισμό της σε μια μεταγενέστερη περίοδο σε κυπριακή θεά της γονιμότητας με έντονες ανατολικές επιδράσεις. Θα ερευνήσουμε την πιθανή κυπριακή προέλευση των πλούσιων μυθολογικών μαρτυριών που την περιβάλλουν και θα αναφέρουμε μερικά επιπρόσθετα στοιχεία που στηρίζουν την κυπριακή προέλευση της θεάς.

Για την προέλευση της θεάς στα προϊστορικά χρόνια δεν υπάρχουν βεβαίως γραπτές μαρτυρίες και όλες οι πληροφορίες προέρχονται κυρίως από μυθολογικές παραδόσεις που διασώθηκαν στα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων⁸ και προβάλλουν την ανατολική προέλευσή της. Μια άλλη πηγή είναι το αρχαίο κυπριακό εικονογραφικό υλικό⁹ που καλύπτει μια περίοδο 3500 χρόνων περίπου και περιλαμβάνει ειδώλια, παρα-

6. Για γενική αναφορά στις θεωρίες που σχετίζονται με τη γέννηση της Αφροδίτης, βλέπε Pirenne-Delforge, *ό.π.*, 1-9.

7. P.Lévêque, *La Genèse d' Aphrodite à Chypre, Mélanges Roland Fietier*, Besançon 1984, 419-421.

8. Κ. Χατζηϊωάννου, *Η Αρχαία Κύπρος εις τας Ελληνικὰς Πηγὰς*, II, Λευκωσία 1973, 1-255· IVA, Λευκωσία 1980, 306-345.

9. J. Karageorghis, *La Grande Déesse de Chypre et son culte à travers l' iconographie de l' époque néolithique au VIe s. av. J-C. (La Grande Déesse)*, Lyon 1977, *passim*.

στάσεις πάνω σε αγγεία, γλυπτά και τέλος μερικές επιγραφικές μαρτυρίες,¹⁰ από τις οποίες οι αρχαιότερες ανάγονται στον 6ο αι. π.Χ.

Αν και ο μύθος κρύβει μέσα του σημαντικά στοιχεία, δεν είναι πάντοτε εύκολη η ερμηνεία του. Ασφαλώς θα υπάρχει λόγος που οι μυθολογικές μαρτυρίες τοποθετούν τη γέννηση της Αφροδίτης στην Πάφο, και συγκεκριμένα στην τοποθεσία που είναι γνωστή ως "Πέτρα του Ρωμιού", στη νοτιοδυτική ακτή του νησιού. Για πρώτη φορά απαντούμε το μύθο για τη γέννηση της Αφροδίτης στη *Θεογονία* του Ησίοδου, τον 8ο αι. π.Χ., που αναφέρεται στη δημιουργία του κόσμου.¹¹ Σύμφωνα με τον Ησίοδο, στην αρχή υπήρχε το Χάος, ύστερα δημιουργήθηκε η Γη και ο Ουρανός που γέννησαν τρομερούς γιούς. Ένας από αυτούς ήταν ο Κρόνος, που ακρωτηρίασε τον πατέρα του για να θέσει τέρμα στη δημιουργία τεράτων. Σύμφωνα πάντα με τον Ησίοδο, ο Κρόνος απέκοψε τα γεννητικά όργανα του πατέρα του που έπεσαν στην θάλασσα και για πολύ καιρό παρασίρονταν από τα κύματα του ωκεανού. Γύρω τους δημιουργήθηκε άσπρος αφρός από τον οποίο φύτρωσε μια κόρη, που πήγε πρώτα στα Κύθηρα και από εκεί εμφανίστηκε στη θαλασσοφίλητη Κύπρο ως σεβαστή και πανώρια θεά. Κάτω από τα πόδια της και γύρω της φύτρωνε χορτάρι. Οι θεοί και οι άνθρωποι την ονόμασαν Αφροδίτη. Μόλις γεννήθηκε τη συνόδευσαν ο Έρωτας και ο Πόθος... και πορεύθηκε για να συναντήσει τους άλλους θεούς.

Ο παράξενος αυτός μύθος υποδηλοί ίσως ότι ο Ησίοδος δανείστηκε στοιχεία από μια σύγχρονή του ανατολική θεογονία. Υπάρχει μια Χετταϊκή θεογονία του 14ου - 12ου αι. π.Χ. με Χουρριτικά και Βαβυλωνιακά πρότυπα, που περιγράφει τον αγώνα για επικράτηση ανάμεσα σε διάφορες γενεές θεών, που περιλαμβάνουν και τον ακρωτηριασμό ενός θεού, και καταλήγει στην επικράτηση του θεού Κουμαρπή.¹² Ο Ησίοδος όμως εισάγει ένα νέο στοιχείο, τη γέννηση της Αφροδίτης από τη θάλασ-

10. Χατζηϊωάννου, *ό.π.*, IVA, 104-137, επιγραφές 20-20.78.

11. Ησίοδου *Θεογονία*, 176-206.

12. Pirenne-Delforge, *ό.π.*, 313.

σα και την προσγείωσή της στην Κύπρο. Σύμφωνα με τον Ησίοδο, η γέννηση της Αφροδίτης έθεσε τέρμα στην αναρχία και τη γέννηση τεράτων από τη Γη και τον Ουρανό και εγκαινίασε μια άλλη ανεξάρτητη δημιουργία που σχετίζεται με τον Πόθο και την Ηδονή. Γεννήθηκαν ομαλά όντα που μπορούσαν να πολλαπλασιασθούν μεταξύ τους. Έτσι, ο Ησίοδος εισάγει το στοιχείο της γονιμότητας σε συσχετισμό με μια θεότητα. Η δύναμή της να γονιμοποιεί συμβολίζεται και με το γεγονός ότι μόλις πάτησε στη γη φύτευσε χορτάρι κάτω από τα πόδια της.

Η παρεμβολή δύο νέων γεωγραφικών περιοχών, των Κυθήρων και της Κύπρου, ίσως να οφείλεται στην εισαγωγή νέων στοιχείων¹³ στην ανατολική κοσμογονία, που αποδίδεται πιθανόν στη διακίνηση των Φοινίκων στην Ανατολική και την Κεντρική Μεσόγειο και τη διάδοση της λατρείας της δικής τους θεάς. Πρέπει να σημειωθεί πως δύο ή τρεις αιώνες αργότερα ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι στα δύο αυτά μέρη, στην Κύπρο και τα Κύθηρα, υπήρχε λατρεία της Αφροδίτης¹⁴ που προήλθε από τη λατρεία της Αφροδίτης Ουρανίας στην Ασκαλώνα της Παλαιστίνης. Είναι πολύ φυσικό παραδόσεις και μύθοι για την ίδρυση του ναού της Αφροδίτης να κυκλοφορούσαν ευρύτερα.

Ο Όμηρος δεν μνημονεύει το μύθο της γέννησης της Αφροδίτης από τη θάλασσα. Την παρουσιάζει ως θυγατέρα του Δία και της Διώνης¹⁵ και προστάτιδα των Τρώων, των εχθρών των Ελλήνων που είχαν προστάτιδά τους την Αθηνά. Θα έλεγε κανείς πως δεν τη θεωρούσε θεά των Ελλήνων εξ ου και την αποκαλεί Κύπριδα.¹⁶ Στην *Οδύσσεια* τη συνδέει με την Πάφο, όπου είχε "νάο και μυρωμένο βωμό".¹⁷ Διερωτάται κανείς: Γιατί η λατρεία της Αφροδίτης συνδέεται τόσο στενά με την Πάφο; Για να βρούμε κάποια απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα πρέπει να πάμε πίσω στην 3η χιλιετηρίδα π.Χ.

13. Στο ίδιο, 314-316.

14. Ηρόδοτος I. 105.2-3.

15. *Ιλιάδα* III, 374· V, 370· XX, 105.

16. *Ιλιάδα* V, 330, 422, 458, 760, 883. Pirenne-Delforge, *ό.π.*, 311-312.

17. *Οδύσσεια* VIII, 363.

Πρόσφατες αρχαιολογικές ανασκαφές έδειξαν ότι η νοτιοδυτική περιοχή της Κύπρου, όπου βρίσκεται η Πάφος, ήταν κατά τη Χαλκολιθική περίοδο¹⁸ και κυρίως κατά την 3η χιλιετηρίδα, η κοιτίδα μιας λατρείας της γονιμότητας. Προηγουμένως, κατά τη Νεολιθική περίοδο, από την 7η ως την 5η χιλιετηρίδα π.Χ.,¹⁹ λιγοστά λίθινα ειδώλια επιτόπιας κατασκευής έχουν ένδειξη του φύλου (Εικ. 1). Περί τα τέλη της Νεολιθικής περιόδου (γύρω στις αρχές της 4ης χιλιετηρίδας π.Χ.) άρχισαν να εμφανίζονται παραστάσεις πέτρινων φαλλών, που υποδηλούν κάποια λατρεία της ανδρικής γονιμότητας.²⁰ Οι παραστάσεις γυναικείων μορφών εμφανίζονται αργότερα, με λίθινα ειδώλια που δείχνουν σχηματικά με βαθειά εγχάρακτη γραμμή το θηλυκό αιδοίο.²¹ Η αναγνώριση της βασικής συμβολής της γυναικείας γονιμότητας στην επιβίωση των πρωτόγονων κοινωνιών προσέδωσε στις γυναίκες εξέχουσα θέση. Ανακάλυψαν ότι για να υπερνικήσουν την ανθρώπινη θνησιμότητα είχαν ανάγκη έντονης γεννητικότητας, με τον ίδιο τρόπο που χρειαζόνταν την ευφορία των αγρών και των ζώων για την προμήθεια τροφής. Για να επιτύχουν την εκπλήρωση αυτών των αναγκών έπρεπε να αναζητήσουν την εύνοια των γονιμοποιών δυνάμεων της φύσης διαμέσου διαφόρων

Εικ. 1 Λίθινο ειδώλιο από τη Χοιροκοιτία (αφ. 680) της Ύστερης Νεολιθικής περιόδου (5η χιλιετηρίδα π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

18. J. Karageorghis, "On some aspects of Chalcolithic religion in Cyprus", *RDAC* 1992, 17-27, πιν. II-III.

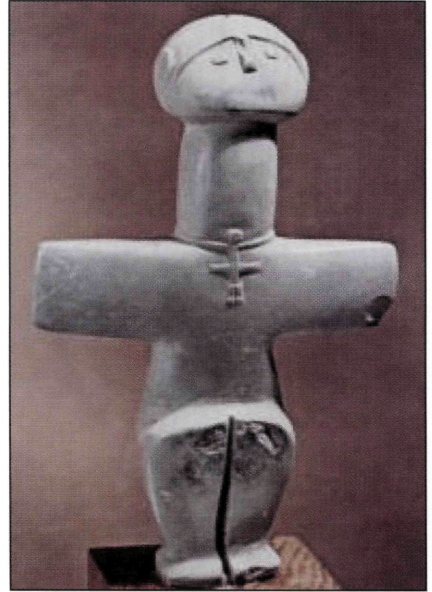
19. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 10-18, πιν. 1-3.

20. Στο ίδιο, 17-19.

21. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 12-14, πιν. 3d, 4d, 5b.

Εικ. 2 Λίθινο ειδώλιο από ασβεστόλιθο, από τη Λέμπα, θέση Λάγκους (αφ. 1976/54), της Χαλκολιθικής I περιόδου (τέλη της 4ης χιλιετηρίδας π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Εικ. 3 Λίθινο ειδώλιο από πικρόλιθο, από τη Γιαλιά, Χαλκολιθικής περιόδου (τέλη της 4ης χιλιετηρίδας π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία, αφ. 1934/III-2/2.

μαγικο-θρησκευτικών τελετών. Η ανάπτυξη αυτής της νέας θρησκευτικής εκδήλωσης στην Κύπρο παρουσιάζεται κυρίως στην περιοχή της Πάφου, μεταξύ του 3500 και του 2500 π.Χ.

Πολυάριθμα πέτρινα ειδώλια που χρονολογούνται γύρω στο 3000 π.Χ. έχουν ανακαλυφθεί στην περιοχή της Πάφου.²² Ένα σχετικά μεγάλο ειδώλιο παριστάνει μια σχηματοποιημένη γυναίκα²³ (Εικ. 2). Ο μακρὺς κυλινδρικός λαιμός και το στρογγυλό της κεφάλι έχουν φαλλικό

22. Θέση Σουσκίου-Βαθυράκας, L. Vagnetti, "Figurines and minor objects from a Chalcolithic cemetery at Souskiou- Vathyarakas (Cyprus)" *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* XXI, 39 – θέση Λέμπα-Λάγκους, E.J. Peltenburg *et al.*, *Excavations at Lemba-Lakkous 1976-1983*. Göteborg 1985, 281, Fig. 81. "Kissonerga-Mosphilia 1987, a ritual deposit unit 1015" *RDAC* 1988 (part 1).

23. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, πιν.10c.

σχήμα. Στο εμπρόσθιο μέρος του σώματος, το στήθος και η ηβική χώρα παριστάνονται με δύο εγχάρακτα τρίγωνα και μια κάθετη γραμμή ανάμεσά τους. Η φουσκωμένη της κοιλιά υποδηλώνει ότι είναι έγκυος. Η παράσταση αυτή, που συνδυάζει το γυναικείο σώμα και τον φαλλικό λαιμό, συμβολίζει τη γονιμότητα, με σημαντικότερο στοιχείο το γυναικείο. Ένα άλλο ειδώλιο παριστάνει μια καθιστή γυναικεία μορφή με κυρτά γόνατα. Τέτοιες μεγάλες παραστάσεις χρησίμευσαν ως πρότυπα για μικρότερα ειδώλια από μαλακό εγχώριο λίθο (πικρόλιθο). Το ύψος τους ποικίλλει από 4 σε 15 εκ. Τα ειδώλια αυτά,²⁴ που βρίσκονται κυρίως στους τάφους, παρουσιάζουν κυρίως καθιστές μορφές με κυρτά γόνατα, διαφόρων τύπων. Μερικά δεν έχουν καμιά ένδειξη φύλου, αλλά όμως έχουν ανάγλυφα στήθη. Μερικά φορούν εγχάρακτο δικτυωτό ένδυμα πάνω στους ώμους. Ειδικά ένα από αυτά φαίνεται να κάνει μια συγκεκριμένη τελετουργική χειρονομία. Μερικά παριστάνουν δύο μορφές, με την κυρία μορφή να κρατά μια άλλη στα μπράτσα της, ενώ άλλες στηρίζουν μια μικρότερη μορφή στο κεφάλι τους.

Ένα σχετικά μεγάλο ειδώλιο²⁵ δεν παρουσιάζει καμιά άλλη λεπτομέρεια στο σώμα, παρά ένα περιδέραιο με περιάπτο που μοιάζει με τη μορφή του ίδιου του ειδωλίου (*Εικ. 3*). Τα πολύ μικρά ειδώλια αποτελούσαν πιθανόν περιάπτα περιδεραίων και τα φορούσαν σαν φυλακτά.

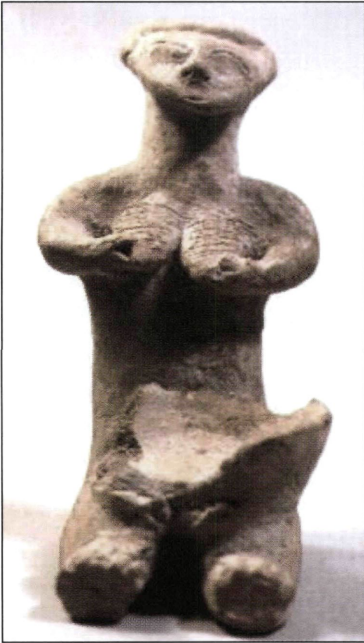
Τα άφθονα ειδώλια μοναδικής ωραιότητας που αναφέραμε πιο πάνω αντανακλούν ένα πολύπλοκο συμβολισμό που δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε, αλλά είναι βέβαιο ότι συνδέεται με τη γονιμότητα. Η ευρύτερα αποδεκτή ερμηνεία είναι ότι τα ειδώλια αυτά παριστάνουν γυναίκες την ώρα του τοκετού.²⁶ Ως επιβεβαίωση αυτής της ερμηνείας αναφέρουμε ένα πήλινο ειδώλιο²⁷ που παριστάνει γυναίκα που κάθεται πάνω σε θρανίο την ώρα του τοκετού, τη στιγμή που το κεφάλι και τα

24. Του ίδιου, *ό.π.*, 18-32, πιν. 8-10.

25. Του ίδιου, *ό.π.*, πιν. 8a.

26. J. Karageorghis, *ό.π.*, *RDAC* 1992, 22.

27. E. J. Peltenburg, "The beginning of religion in Cyprus", *Early Society in Cyprus*, Edinburgh 1989, 113-122, fig. 15.5-6.

Εικ. 4 Πήλινο ειδώλιο Χαλκολιθικής Ι περιόδου. Μουσείο του Λούβρου, AM 1176.

μπράτσα του βρέφους εμφανίζονται ζωγραφισμένα ανάμεσα στα σκέλη της. Γύρω από το λαιμό της φορά περιδέραιο με περίαπτο φυλακτό, παρόμοιο με τα μικρά ειδώλια που προαναφέραμε. Υπάρχουν και άλλα θραυσμένα ειδώλια του ίδιου τύπου, που παριστάνουν γυναίκες την ώρα του τοκετού. Γνωρίζουμε παρόμοιες παραστάσεις στην αρχαιότερη εικονογραφία της Κεντρικής Ευρώπης, της Ανατολίας και της Εγγύς Ανατολής, όπως για παράδειγμα την ανάγλυφη παράσταση θεάς πάνω σε τοίχο του ιερού στο Catal Hüyük της Ανατολίας. Το κυπριακό ειδώλιο που παριστάνει γυναίκα την ώρα του τοκετού βρέθηκε μέσα σε πήλινο ομοίωμα, προφανώς ιερού, που ίσως σχετίζεται με τελετή για τον τοκετό, όπως οι τελετές σε "καλύβες τοκετού", που τις γνωρίζουμε από εθνογραφικές αναφορές. Κείμενα από τη Μεσοποταμία αναφέρονται σε μια Θεά-Μητέρα με το όνομα "Κυρία Καλύβα Τοκετού".²⁸ Γενικά μπορούμε να πούμε πως το εικονογραφικό υλικό που βρέθηκε σε Χαλκολιθικές θέσεις συμβολίζει τη γονιμότητα: καθιστές γυναίκες με τα χέρια στα στήθη, πήλινες παραστάσεις γυναικών με βαθιά χαραγμένα αιδοία και γυναίκες που πιέζουν τα στήθη τους ούτως ώστε το γάλα να ρέει σε λεκάνες που κρατούν στα γόνατά τους²⁹ (Εικ. 4).

Δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα αν τα ειδώλια που αναφέραμε απλώς συμβολίζουν τη γονιμότητα, και συνεπώς καλή τύχη, πλούτο

28. Του ίδιου, *ό.π.*, 117.

29. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 19-22, πιν. 6c, 7a-c· V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus I*, πιν. I . 2-3, II-III.

και ίσως ανανέωση της ζωής ή αν πράγματι παριστάνουν τη Μεγάλη Θεά. Αν τοποθετήσουμε την κυπριακή θρησκεία στα ευρύτερα πλαίσια της θρησκείας της Ανατολίας και της Εγγύς Ανατολής, μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχε μια πραγματική λατρεία της Μεγάλης Θεάς, με τη διαφορά ότι στην Κύπρο εμφανίζεται τρεις χιλιετίες αργότερα, ίσως ανεξάρτητα από την επίδραση των γειτονικών πολιτισμών. Είναι πράγματι αξιοθαύμαστο ότι η λατρεία αυτή ευδοκίμησε κυρίως στην περιοχή της Πάφου, ακριβώς εκεί όπου οι αρχαίοι Έλληνες τοποθέτησαν αργότερα τη λατρεία της Αφροδίτης. Ο Edgar Peltenburg που ανέσκαψε αυτές τις Χαλκολιθικές θέσεις αναφέρει: "παρόλο που υπάρχει χρονολογική απόσταση από το τελευταίο γυναικείο ειδώλιο (της Χαλκολιθικής περιόδου) ως την εμφάνιση του Ναού της Αφροδίτης στην Παλαιόπαφο, η θέση της λατρείας της Παφίας θεάς δεν είναι ίσως μια ιστορική σύμπτωση αλλά μάλλον η αναβίωση παλαιότερων παραδόσεων που υπήρχαν στην περιοχή".³⁰ Είναι γνωστό πως οι ιεροί χώροι λατρείας διατηρούνται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η λατρεία της Αφροδίτης πιθανολογείται ότι αναβίωσε χίλια περίπου χρόνια αργότερα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ο Χαλκολιθικός πολιτισμός της δυτικής Κύπρου παρήκμασε γύρω στο 2500 π.Χ. Ταυτόχρονα, ένας νέος πολιτισμός, προφανώς εισαγμένος από την Ανατολία, εμφανίστηκε στο βόρειο τμήμα του νησιού και βαθμιαία εξαπλώθηκε προς το κέντρο.³¹ Χαρακτηρίζεται από νέες θρησκευτικές πεποιθήσεις που καταδεικνύουν μια ουσιαστική αλλαγή στην κυπριακή θρησκεία.³² Μια έκφραση του νέου πολιτισμού είναι η εμφάνιση πλούσιων ζωομορφικών ανάγλυφων παραστάσεων³³ κερασφόρων ζώων, φιδιών ή πτηνών. Εμφανίζονται επίσης πήλινα ομοιώματα ιερών. Έχουν ψηλούς τοίχους, με ανάγλυφους πεσσούς που στηρίζουν κεφάλια βοδιών. Σε γενικές γραμμές, η νέα θρησκεία της Πρώιμης Χαλκοκρατίας

30. E. Peltenburg, *Early Society in Cyprus*, 124.

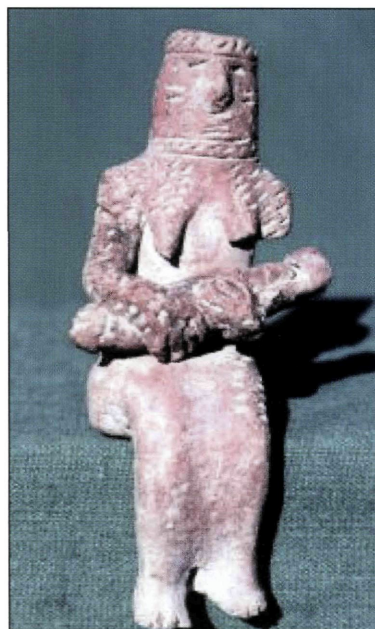
31. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 33-41.

32. E. Peltenburg, *Early Society in Cyprus*, 123.

33. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, πιν. 11.

Εικ. 5 Λεπτομέρεια από το διπλό λαιμό ερυθροσιλβωτού αγγείου από τους Βουνούς, Τάφος 19/10, Πρώιμης Χαλκοκρατίας III (τέλη της 3ης χιλιετηρίδας π.Χ.). Στο δεξιό λαιμό ανάγλυφη παράσταση ζεύγους σε περίπτυση. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Εικ. 6 Πήλινο ερυθροσιλβωτό ειδώλιο της Πρώιμης Χαλκοκρατίας III (τέλη της 3ης χιλιετηρίδας π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, αρ. 1970/VI-26/4.

της βόρειας και κεντρικής Κύπρου, που χρονολογείται γύρω στο 2000 π.Χ., φαίνεται πως βασιζόταν στις δυνάμεις της ζωής, του θανάτου και της γονιμότητας, με σύμβολα τα κερασφόρα ζώα και τους όφεις. Σκηνές απο την καθημερινή ζωή³⁴ εμφανίζονται ανάγλυφες πάνω στον ώμο μεγάλων αγγείων και γύρω από τα χείλη λεκανών. Παριστάνουν οικιακές ασχολίες, καθώς και ζευγάρια ανδρών και γυναικών σε περίπτυση (Εικ. 5), γυναίκες την ώρα του τοκετού και γυναίκες που κρατούν βρέφη (Εικ. 6) και άλλες σκηνές που σχετίζονται με την ανθρώπινη γονιμότητα. Φαίνεται πως ο ρόλος των γυναικών - μητέρων αναβαθμίζεται. Αυτό πα-

34. Στο ίδιο, πιν. 12b, 13b, 14b.

Εικ. 7 Πήλινο σανιδόσχημο ερυθρο-στιλβωτό ειδώλιο της Πρώιμης Χαλκοκρατίας III (τέλη της 3ης χιλιετηρίδας π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία, αρ. 1963/IV-20/12.

Εικ. 8 Πήλινα σανιδόσχημα ερυθροστιλβωτά και λευκά γραπτά ειδώλια Πρώιμης – Μέσης Χαλκοκρατίας (περίπου 2000 π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία, αρ. (απο τα αριστερά προς τα δεξιά): Λάπηθος, Τάφος 18, αρ. 208 (λευκό γραπτό), Λάπηθος, Τάφος 14, A10, 1934/VII-18/2.

ρουσιάζεται πάνω σε μία πυξίδα, με παράσταση ζευγαριού.³⁵ Η γυναίκα που κρατά στην αγκαλιά της βρέφος φαίνεται πολύ μεγαλύτερη από την παράσταση του ανδρός.

Φαίνεται πως ανάμεσα στις ζωομορφικές θρησκευτικές παραστάσεις που συμβολίζουν τις δυνάμεις της ζωής και του θανάτου αναπτύχθηκε η μορφή της γυναίκας-μητέρας που συμβολίζει τη γονιμότητα. Η γυναίκα δεν συνδέεται μόνο με τη μητρότητα. Ως ζωοδότρια πιστεύεται ότι έχει τη δύναμη να ξαναδίνει πνοή στο νεκρό. Αυτός είναι ο λόγος που πολλά σανιδόσχημα ειδώλια,³⁶ που πιθανόν παριστάνουν γυναικεία μορφή με τελετουργικό ένδυμα, έχουν βρεθεί σε τάφους (Εικ. 7-8). Τα ειδώλια

35. Στο ίδιο, πιν. 12α.

36. Στο ίδιο, 54-60, πιν. 16-17· V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus I*, πιν. XX-XL.

αυτά έχουν ψηλό τετράπλευρο λαιμό και κεφάλι με διάτρητα αυτιά για σκουλαρίκια. Το σώμα τους είναι επίπεδο, τετράπλευρο, χωρίς καμιά ένδειξη φύλου, εκτός από μερικά όπου υποδηλώνεται το στήθος ή κρατούν βρέφος. Φέρουν πλούσιο εγχάρακτο διάκοσμο και λεπτομερή ένδειξη των χαρακτηριστικών του προσώπου, της κόμης, των ενδυμάτων και των κοσμημάτων, καθώς και επιπρόσθετα σκουλαρίκια από χαλκό και πηλό που δεν διασώθηκαν.

Μερικά από τα ειδώλια είναι δικέφαλα. Παριστάνουν κατά πάσα πιθανότητα μια θεά ή τις ιέρειές της. Φαίνεται πως μιμούνται μεγάλου μεγέθους αγάλματα (ξόανα) από ξύλο ή πέτρα που τα στόλιζαν με πραγματικά ενδύματα και κοσμήματα κατά τη διάρκεια τελετών. Αν πράγματι τα ειδώλια αυτά παρίσταναν τη θεότητα και τις ιέρειές της, τότε η κυπριακή θρησκεία κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού ήταν ήδη αρκετά εξελιγμένη. Η θεότητα αυτή θα ήταν παρόμοια με την ανατολική θεά της γονιμότητας, της ζωής και της αναγέννησης.

Πρόσφατα, η R.M.Washbourne ταύτισε τα ειδώλια αυτά με παραστάσεις της θεάς της Μεσοποταμίας Inanna - Ishtar,³⁷ ιδίως γιατί φορούν διαδήματα, σκουλαρίκια και περιδέραια, τα οποία είχαν τελετουργική αξία και σχετιζόνταν με τη θεά της γονιμότητας και την προστάτιδα της ζωής ενάντια στο θάνατο. Αυτό θα δικαιολογούσε κατά κάποιον τρόπο και την ταφική τους χρήση.

Παρ' όλη την πειστικότητα της θεωρίας της Washbourne για την ταύτιση των ειδωλίων αυτών με την Inanna-Ishtar, εντούτοις υπάρχει μια δυσκολία στην αποδοχή της: δεν υπάρχουν αρχαιολογικές μαρτυρίες για σχέσεις ανάμεσα στην Κύπρο και τη Μεσοποταμία κατά την πρώιμη δεύτερη χιλιετηρίδα π.Χ. Τα πλησιέστερα προς τα κυπριακά ειδώλια είναι μερικά σανιδόσχημα δικέφαλα ειδώλια από την Ανατολία, αλλά οι γνώσεις μας για τη θρησκεία της Ανατολίας κατά την περίοδο αυτή είναι πολύ περιορισμένες. Όποια κι αν ήταν η προέλευση αυτής της λατρείας,

37. R. M. Washbourne, *Out of the mouths of pots*, Jonsered 2000, 69-76.

είναι βέβαιο ότι αναπτύχθηκε στη βόρεια και κεντρική περιοχή του νησιού κατά την Πρώιμη Χαλκοκρατία και δεν είχε καμιά σχέση με τη λατρεία που αναπτύχθηκε προηγουμένως στην περιοχή της Πάφου.

Το ζωόμορφο στοιχείο στην εικονογραφία που εμφανίζεται στα αρχικά στάδια της λατρείας σταδιακά εξαφανίζεται. Αυτό που διατηρείται και δεν θα ξεχασθεί για πολλούς αιώνες είναι η παράσταση της μητέρας, της *κουροτρόφου*. Η λατρεία της θεάς της γονιμότητας αναπτύχθηκε σε πολλά μέρη του νησιού. Ίσως από τη λατρεία στην κεντρική περιοχή του νησιού, από την Πρώιμη κιόλας Εποχή του Χαλκού, πηγάζει η λατρεία στους Γόλγους κατά τους ιστορικούς χρόνους. Σύμφωνα με τον Πανυσανία³⁸ η θεά της Κύπρου λατρευόταν στους Γόλγους πολύ πριν τη λατρεία της στην Πάφο.

Κατά τη Μέση Χαλκοκρατία, από το 1850 περίπου ως το 1600 π.Χ., ο πολιτισμός της προηγούμενης περιόδου έχασε τη ζωτικότητα του. Στο ανατολικό μέρος του νησιού αναπτύχθηκαν νέοι οικισμοί και από τα λιμάνια της ανατολικής ακτής άρχισε να εξάγεται χαλκός στο πλαίσιο των εμπορικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν με τη συροπαλαιστινιακή ακτή. Ήταν φυσικό και επόμενο ο κυπριακός πολιτισμός να επηρεασθεί από τους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής. Οι μόνες παραστάσεις που διασώθηκαν από την εικονογραφία της λατρείας της προηγούμενης περιόδου είναι αυτές που σχετίζονται με τη γυναικεία μορφή ή θεά που κάποτε κρατά βρέφος στην αγκαλιά της ή

Εικ. 9 Τρία πήλινα ειδώλια της Μέσης Χαλκοκρατίας (Πρώτο τέταρτο της 2ης χιλιετηρίδας π.Χ.). Συλλογή Σεβέρη, Λευκωσία.

38. Πανυσανίας, 8.5.2.

στα γόνατά της, καθώς και οι παραστάσεις βρέφους στο λίκνο, όλες σχετικές με τη γονιμότητα. Διασώθηκαν λιγότες άτεχνες τέτοιες παραστάσεις,³⁹ που δείχνουν όμως ένα νέο στοιχείο στη μορφή τους: το στοιχείο του γυμνού, παρμένο ίσως από την Ανατολή, με έμφαση στα γεννητικά όργανα (*Εικ. 9*). Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται ολόγλυφα, και συνεπώς πιο ρεαλιστικά. Τα ειδώλια δεν φορούν ενδύματα και τα γεννητικά όργανα αποδίδονται έντονα αλλά άτεχνα. Έχουν διάτρητα στήθη, ομφαλό και εγχάρακτο αιδοίο. Παρόλο που οι γυναίκες παριστάνονται γυμνές, φορούν περιδέραιο γύρω από το λαιμό, σκουλαρίκια στα διάτρητα αυτιά, ενώ μερικές έχουν κάλυμμα στη κεφαλή. Τα μπράτσα βρίσκονται κατά μήκος του σώματος, κάποτε όμως τα χέρια αγγίζουν το σώμα κάτω από τα στήθη και τα ίδια τα στήθη. Με την πάροδο του χρόνου αρχίζουν να μιμούνται γυμνά ανατολικά πρότυπα, με ατρακτοειδή σώματα, μπράτσα κατά μήκος του σώματος ή χέρια στο στήθος, μεγάλα διάτρητα αυτιά, σκουλαρίκια και περιδέραια. Η επίδραση της Ανατολής είναι πρόδηλη, με τη χρήση λατρευτικών ειδωλίων που σχετίζονται με τη γονιμότητα.

Οι επιδράσεις από την Ανατολή γίνονται έντονες κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία, από το 1600 π.Χ. και ύστερα, όταν οι εμπορικές συναλλαγές με τη Συρο-Παλαιστίνη πολλαπλασιάζονται και κάτοικοι της περιοχής αυτής εγκαθίστανται πιθανόν στην Κύπρο. Ύστερα από μια περίοδο κατά την οποία σπάνιζε το λατρευτικό εικονογραφικό υλικό, υπάρχει τώρα μεγάλη αφθονία. Εκατοντάδες πήλινα ειδώλια, φτιαγμένα από φαιόχρωμο πηλό εμφανίζονται τώρα σε τάφους σε ολόκληρο το νησί,⁴⁰ από τα τέλη του 15ου ως τον 13ο αιώνα π.Χ. Διατηρούν τα χαρακτηριστικά των ειδωλίων της Μέσης Χαλκοκρατίας, με τα διάτρητα αυτιά, αλλά με ακόμα εντονότερη την απόδοση των γεννητικών οργάνων (*Εικ. 10*). Τα κύρια χαρακτηριστικά τους είναι μια παράξενη κεφαλή με

39. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 62-69, πιν. 17c-f, 18a· V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus I*, πιν. XLVIII-LII.

40. Στο ίδιο, 72-80, πιν. 20a-b.

μεγάλα στρογγυλά μάτια, κυρτή μύτη και μεγάλα διάτρητα αυτιά που διατηρούν ακόμη σε μερικές περιπτώσεις σκουλαρίκια, πήλινα ή χάλκινα. Έχουν εξογκομένους γοφούς, με την ηβική χώρα σε σχήμα μεγάλου τριγώνου.

Εικ. 10 Πήλινα ειδώλια της Ύστερης Χαλκοκρατίας (14ος - 13ος αι. π.Χ). Συλλογή Cesnola, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης της Νέας Υόρκης.

Το αιδοίο αποδίδεται με μια βαθιά τομή. Μολονότι οι γυναίκες που παριστάνουν είναι γυ-

μνές, φορούν περιδέραια γύρω από το λαιμό. Μιμούνται τα ανατολικά πρότυπα, με τα χέρια κάτω και ανάμεσα στα στήθη. Πολλά παριστάνουν γυναίκα που κρατά βρέφος στην αγκαλιά ή στα γόνατά της. Αντιγράφουν προφανώς Συριακά πρότυπα που με τη σειρά τους εμπνεύστηκαν από τα ειδώλια της Μεσοποταμίας, με τα ίδια χαρακτηριστικά του προσώπου και του κορμού. Αναμφίβολα σχετίζονται με τη γονιμότητα και παριστάνουν ίσως μια στερεότυπη εκλαΐκευμένη μορφή της θεάς της γονιμότητας, όπως παριστάνεται στις ανατολικές θρησκείες, σαν φυλακτά για τη γονιμότητα, την αφθονία και την προστασία εναντίον του θανάτου. Έτσι, η λατρεία της θεάς της γονιμότητας συνεχίζεται στην Κύπρο, ενισχυμένη τώρα με στοιχεία από την Ανατολή. Ταυτόχρονα όμως, μαζί με τους ανατολικούς τύπους, υπήρχαν και άλλοι με λιγότερο έντονα τα ανατολικά στοιχεία.⁴¹ Έχουν πρόσωπα πιο ανθρώπινα, δεν έχουν μεγάλα διάτρητα αυτιά και τα γεννητικά όργανα αποδίδονται λιγότερο έντονα. Φαίνεται πως επηρεάστηκαν από τη Μυκηναϊκή κοροπλαστική που ήταν διαδεδομένη στην Κύπρο κατά το 14ο και 13ο αι. π.Χ.

41. Στο ίδιο, 80-85, πιν. 128b-d, 19a-b.

Παρόλο που η Κυπρία θεά της γονιμότητας δέχτηκε έντονες επιρροές από την Ανατολή, ιδίως μεταξύ του 15ου και 12ου αι. π.Χ., για πρώτη φορά αντικρίζει την ελληνική παρουσία στο νησί γύρω στα 1200 π.Χ., και ως αποτέλεσμα υιοθετεί μια λιγότερο ανατολική όψη.

Τα ειδώλια που αναφέραμε αποτελούν ασφαλώς την απλουστευμένη λαϊκή έκφραση της κυπριακής θρησκείας, που θα είχε πολύ πιο πολύπλοκο χαρακτήρα. Με τον ίδιο τρόπο τα ανατολικά ειδώλια δεν αντιπροσωπεύουν όλο το πολύπλοκο φάσμα των ανατολικών θρησκειών, με πολλούς θεούς και θεές με διαφορετικά σύμβολα και πλούσιο μυθολογικό υπόβαθρο.

Η ανατολική επίδραση μπορεί επίσης να διαπιστωθεί και στην αρχιτεκτονική των ιερών κατά το 13ο αι. π.Χ. Στο Κίτιο,⁴² μια πόλη της νοτιοανατολικής ακτής, υπήρχαν δύο μικρά ιερά ανατολικού τύπου που περιλάμβαναν μια τετράπλευρη αυλή, μικρό άδυτο, υπαίθριο βωμό και ιερό κήπο, με μεταλλουργικές εγκαταστάσεις κοντά στα ιερά. Είναι πιθανόν οι Κύπριοι να υιοθέτησαν τώρα μερικούς ανατολικούς θεούς. Μία ενεπίγραφη πινακίδα του 13ου αι. π.Χ. που βρέθηκε στην Ουγκαρίτ, πόλη στην ακτή της Συρίας με την οποία η Κύπρος είχε στενές σχέσεις, αναφέρεται σε κυπριακές θεότητες με ανατολικά ονόματα, συμπεριλαμβανομένου του Baal, της Athort και της Anaf.⁴³ Ίσως αυτά τα ονόματα να είναι τα μεταφρασμένα ονόματα των αντίστοιχων κυπριακών θεοτήτων. Και οι δύο ανατολικές θεές, η Anaf και η Athort, ήταν θεές της γονιμότητας που θα μπορούσαν εύκολα να ταυτισθούν με την αντίστοιχη Κυπρία θεά. Σε κάποιο σημείο της εξέλιξης της κυπριακής θρησκείας θα υπήρξε ένα είδος σύγκλισης μεταξύ της ανατολικής και της κυπριακής θρησκείας.

Περί τα τέλη της Ύστερης Χαλκοκρατίας η Αφροδίτη εμφανίζεται στο προσκήνιο. Η θεά της Κύπρου αναφέρεται με το όνομα Αφροδίτη σε

42. Στο ίδιο, 93-95.

43. Στο ίδιο, 94. J.E. Dugand, *Centre de Recherches Comparatives sur les langues de la Méditerranée Ancienne, doc. 1, Chypre et Canaan* (Annales Nice), Nice 1973, 193.

μεταγενέστερα κείμενα που σχετίζονται με παραδόσεις για το μυθικό βασιλιά Κινύρα και τον Έλληνα ήρωα Αγαπήνορα. Ο Κινύρας⁴⁴ είναι γνωστός από την *Ιλιάδα* ως ο Κύπριος βασιλιάς που δώρισε στον Αγαμέμνονα ένα θαυμάσιο θώρακα πριν τον Τρωικό Πόλεμο. Φημιζόταν για τον πλούτο και την αφοσίωσή του στη θεά Αφροδίτη, της οποίας ήταν ο αγαπητός αρχιερέας⁴⁵. Αναμφίβολα ο Κινύρας θα υπήρξε ιστορικό πρόσωπο, κατά πάσα πιθανότητα βασιλιάς της Πάφου. Ταυτόχρονα όμως έγινε και μυθική προσωπικότητα, που αντανακλούσε τον πλούτο της Κύπρου κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία, από το 1500 π.Χ. και ύστερα. Πρέπει να υποθέσουμε πως η Κύπρος, πριν από την άφιξη των Ελλήνων, ήταν ένα πλούσιο και ανεπτυγμένο νησί, όχι λιγότερο σημαντικό από τα άλλα κράτη της Εγγύς Ανατολής. Είναι επίσης γνωστό πως η Πάφος, ήδη από το 1500 π.Χ., ήταν ένα από τα πλέον ανθηρά κέντρα στην Κύπρο, με διασυνδέσεις τόσο με το Αιγαίο όσο και με την Ανατολή. Ο Τάκιτος αναφέρει τον Κινύρα ως ιδρυτή του ναού της Αφροδίτης στην Πάφο και τον πρώτο από τους Κινυράδες⁴⁶, μια δυναστεία αρχιερέων της θεάς. Μια άλλη όμως παράδοση που γνωρίζουμε από τον Πausανία⁴⁷ αναφέρει τον Αγαπήνορα ως καταγόμενο από το Άργος, ως Έλληνα ήρωα του Τρωικού Πολέμου και ιδρυτή τόσο της πόλης της Πάφου όσο και του ναού της Αφροδίτης.

Όλες οι παραπάνω αντικρουόμενες και αντιφατικές παραδόσεις μπορεί να αντικατοπτρίζουν μια "ιστορική" πραγματικότητα. Ο Κινύρας αντιπροσωπεύει ίσως εποίκους από τη συροπαλαιστινιακή ακτή που ήρθαν να εγκατασταθούν στο νησί κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία και είχαν ήδη συγχωνευθεί με το γηγενές στοιχείο. Σχετιζόταν με την ίδρυση του ναού της Αφροδίτης όχι μόνο στην Κύπρο αλλά και στη Βύβλο⁴⁸. Επιπλέον, ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο ναός της Αφροδίτης στην Κύπρο

44. Cl. Baurain "Kinyras", *BCH* 104 (1980), 277-306.

45. Πινδάρου, *Πύθ.* 2.18.

46. Tacitus, *Hist.* II, 3.

47. Πausανίας, 8.5.2.

48. Λουκιανού, *Περί Σύρης θεάς.* 9.

προήλθε από το ναό στην Ασκαλόνα, στην ακτή της Παλαιστίνης.⁴⁹ Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Κινύρας ίδρυσε ένα σημαντικό ιερό μιας ανατολικής θεάς στην Πάφο, γιατί η Πάφος ήταν ήδη μια σημαντική πόλη και είχε διατηρήσει μερικά στοιχεία της παλιάς λατρείας. Αυτή η προέλευση μπορεί ίσως να εξηγήσει τον ανατολικό χαρακτήρα της θεάς και της λατρείας της στην Πάφο.⁵⁰ Τα αρχαιότερα ερείπια του ιερού της απαρτίζονται από ένα περίβολο με μια ανοιχτή αυλή ανατολικού τύπου και ένα μικρό στεγασμένο "άδυτο" (Εικ. 11). Μέχρι τη Ρωμαϊκή περίοδο, η θεά λατρευόταν υπό τη μορφή μιας μεγάλης κωνικής πέτρας που θυμίζει τους ανατολικούς "βαιτύλους". Μπορούμε να φαντασθούμε ότι η κυπριακή θεά συγγένευε με μια ανατολική θεά, όπως για παράδειγμα τη θεά των Σουμερίων Inanna, την ακκαδική Ishtar ή την ουγαριτική Anah και Athart, που όλες λατρεύονταν στην Ανατολή κατά τη 2η χιλιετηρίδα π.Χ. Αυτή η ανατολική θεά υπήρξε κατά το René Labat⁵¹:

Εικ. 11 Γενική όψη των ερειπίων του ναού της Αφροδίτης στην Παλαίπαφο. Αρχές του 12ου αιώνα π.Χ.

"Η θεά του Έρωτα, στην περισσότερη ή λιγότερη αγνή της έκφραση. Ήταν η μητέρα, η αδελφή, η ερωμένη διαφόρων θεών, η ίδια ερωτευμένη με πάθος αλλά και αστάθεια στον έρωτά της. Ήταν η τρομερή θεά του πολέμου αλλά και η σοφή και παντοδύναμη προστάτιδα των θεών

49. Ηρόδοτος 1. 105.2-3.

50. F.G. Maier and V. Karageorghis, *Paphos. History and Archaeology*, Nicosia 1984, 97-102.

51. R. Labat, *Les religions du Proche-Orient, textes et traditions sacrés babyloniens, ougaritiques, hittites*, Paris 1970, 227-228.

και των ανθρώπων. Έδινε στους βασιλείς το σκήπτρο, το θρόνο και τα βασιλικά τους εμβλήματα, προστάτευε τις βασιλικές δυναστείες. Ανερχόταν στα ύψη του ουρανού σαν το πιο φωτεινό αστέρι, κατέβαινε στον Άδη και η απουσία της προκαλούσε την ατροφία της φύσης. Ήταν ερωτευμένη με το θεό Doumouzi/Tammouz που στάλθηκε στον Άδη και τον θρηνούσε. Στην αρχαία Εγγύς Ανατολή λατρευόταν με ευλάβεια και αγάπη από βασιλείς και κοινούς θνητούς. Πολλοί διθυραμβικοί ύμνοι και συγκινητικές προσευχές ψάλλονταν προς τιμήν της".⁵²

Πράγματι, η κυπριακή θεά παρουσίαζε παρόμοια χαρακτηριστικά που δείχνουν τον ανατολικό της χαρακτήρα, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Γνωρίζουμε πως γύρω στο 1200 π.Χ. Μυκηναίοι Έλληνες, γνωστοί στον Όμηρο ως Αχαιοί, εγκατέλειψαν την ήπειρωτική Ελλάδα μετά τη διάλυση της Μυκηναϊκής "αυτοκρατορίας" για να αναζητήσουν νέες πατρίδες στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου. Μερικοί από αυτούς έφτασαν στην Κύπρο, όπου εγκαταστάθηκαν άλλοι ειρηνικά και άλλοι όχι. Η παρουσία Ελλήνων αποίκων στο νησί κατά το 12ο και τον 11ο αι. π.Χ. επιβεβαιώνεται από τους μύθους ίδρυσης πόλεων στην Κύπρο από Έλληνες ήρωες μετά τον Τρωικό Πόλεμο και από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες.⁵³ Αυτή η περίοδος ήταν πρωταρχικής σημασίας για την Κύπρο, γιατί ήρθε αντιμέτωπη με ένα εντελώς νέο πολιτισμό. Αυτή είναι η εποχή που ο Αγαπήνορας και οι σύντροφοί του έφτασαν στην Πάφο. Είναι ίσως και η εποχή που θεά της Κύπρου έγινε η Αφροδίτη για τους Έλληνες.

Ο Αγαπήνορας και οι σύντροφοί του έφθασαν από την Αρκαδία στην Πάφο, μια πλούσια πόλη όπου βασίλευε, όπως προαναφέραμε, ο Κινύρας. Εγκαταστάθηκαν στην πόλη, απέκτησαν με τον καιρό πολιτική

52. B. De Song Meador, *Inanna, Lady of Largest Heart*, Austin 2000, 68-190.

53. E.Gjerstad, "The Colonization of Cyprus in Greek Legend", *Opuscula Archaeologica* 3, 1944. 107-123· H. Catling, "The Achaean Settlement in Cyprus", *Acts of the International Archaeological Symposium, The Mycenaean in the Eastern Mediterranean*, 27th March-2nd April 1972 (Acts), Nicosia 1973, 40-50.

δύναμη, χωρίς να αποκλείουμε και το ενδεχόμενο να κατέλαβαν την πολιτική εξουσία με τη βία. Ο Αγαπήνορας υπέταξε τον αυτόχθονα πληθυσμό, αλλά αντιμετώπισε με σεβασμό την τοπική θρησκεία. Θα τον εντυπωσίασε ο παράξενος χαρακτήρας, το μεγαλείο και η δύναμη της θεάς, που υπό μορφή μεγάλης κωνικής πέτρας λατρευόταν στο ιερό της. Όπως οι άλλες ανατολικές θεές, έτσι και αυτή προστάτευε τον βασιλιά και το κράτος του, και ο βασιλιάς ήταν ο υπηρέτης της. Οι τελετουργίες προς τιμήν της θα ήταν λαμπρές και εντυπωσιακές. Ο Αγαπήνορας ενδεχομένως θεώρησε πώς η προστασία της λατρείας της θεάς θα είχε ενεργητικά για τον ίδιο αποτελέσματα και ότι θα του εξασφάλιζε το σεβασμό του ντόπιου πληθυσμού. Για να δείξει έμπρακτα το ενδιαφέρον του για τη λατρεία της θεάς, ίδρυσε ένα νέο περίλαμπρο ιερό. Έκτισε τον περίβολο με τεράστιους πελεκητούς λίθους, τεχνική γνωστή στους Έλληνες αλλά και στον ντόπιο πληθυσμό, και εισήγαγε σύμβολα της δικής του θρησκείας, τα "κέρατα καθοσιώσεως". Σύμφωνα με τις ανατολικές συνήθειες, η θεά ήταν γνωστή ως "Δέσποινα" ή "Κυρά". Ο τίτλος αυτός μεταφράστηκε στη Μυκηναϊκή ελληνική γλώσσα, την ονόμασε "Wanassa"=βασιλίσα. Αυτό είναι το όνομα με το οποίο ήταν γνωστή η θεά της Πάφου ως τον 3ο αι. π.Χ. Είχε όμως ίσως και ένα ανατολικό όνομα, πιθανόν "Aphort" ή "Aphrot". Με την πάροδο του χρόνου έγινε "Aphrodita", ένα όνομα που θύμιζε τον αφρό της θάλασσας από τον οποίο θρυλούνταν ότι γεννήθηκε. Είναι ίσως τότε που η κυπριακή θεά πήρε το ελληνικό όνομα Αφροδίτη.

Τα παραπάνω δεν είναι παραμύθι. Βασίζονται εν πολλοίς σε αρχαιολογικές μαρτυρίες ή γραπτές πηγές και σύγχρονη επιστημονική έρευνα. Είναι γεγονός ότι η παρουσία των Ελλήνων έγινε έντονα αισθητή στην Πάφο κατά το 12ο ή 11ο αι. π.Χ.,⁵⁴ όπου βρέθηκε και η πρώτη επιγραφή στην ελληνική γλώσσα,⁵⁵ και όπου το ιερό της Πάφου, αν και ανατολι-

54. V. Karageorghis, *Palaepaphos-Skales. An Iron Age Cemetery in Cyprus*, Konstanz 1983. 371.

55. E. and O. Masson, "Les objets inscrits de Palaepaphos-Skales" in *Palaepaphos-Skales*, 411-415.

κού τύπου, έχει στοιχεία ελληνικά.⁵⁶ Η μετάφραση στα ελληνικά “Βασίλισσα” του ανατολικού ονόματος της θεάς “η Κυρά βασίλισσα” είναι βάσιμη.⁵⁷ Ακόμα και η ετυμολογική ερμηνεία του ονόματος της Αφροδίτης από το ανατολικό όνομα Athort, παρόλο που φαίνεται εξεζητημένη, εντούτοις έχει τους υποστηρικτές της.⁵⁸

Η Αφροδίτη λατρευόταν στο ιερό της Πάφου ως τα Ρωμαϊκά χρόνια, όπως προαναφέραμε, υπό μορφή κωνικής πέτρας, στοιχείο που μάλλον ξάφνιαζε τους επισκέπτες του ιερού, αλλά γινόταν δεκτό ως μια από τις ιδιαιτερότητες της λατρείας της Κυπρίας Θεάς.⁵⁹ Παρόλο που δεν υπήρχε στην Ανατολή παρόμοιος κωνικός λατρευτικός λίθος (βαίτυλος), η συνήθεια αυτή προήλθε πιθανότατα από την Ανατολή, όπου ήταν γνωστή η λατρεία λίθων.^{59a}

Η κυπριακή θεά ήταν πάντοτε για τους Έλληνες μια παντοδύναμη θεά που δέσποζε πάνω από όλα τα ζωντανά όντα, παρόμοια της Inanna - Ishtar που ήταν η Βασίλισσα του Ουρανού και της Γης. Έτσι την περιέγραψε ο Σοφοκλής σε ένα απόσπασμα χαμένης τραγωδίας του. Υπάρχει παρόμοια περιγραφή στον *Ορφικό Ύμνο*.⁶⁰ Όπως η Inanna της Μεσοποταμίας που αποτελούσε ένα μείγμα αντιθέσεων και υπερβολών, μπορούσε να προξενήσει το καλό ή το κακό. Είχε συμπόνια αλλά ήταν συνάμα σκληρή και εκδικητική εναντίον όσων την περιφρονούσαν.

-
56. Maier and Karageorghis, *Paphos. History and Archaeology*, 99, εκ. 76, 84-85· Pirenne-Delforge, *L' Aphrodite grecque*, 334-336.
 57. L.R. Palmer, “New religious texts from Pylos” (1955), *Transactions of the Philological Society* 1958, 6-9.
 58. Dugand, *Annales Nice*, 90-91· J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 111-112· Lévêque, *La Genèse d' Aphrodite*, 423-424.
 59. Tacitus, *Hist. II.2· Servius, Aen. Virg.*, I. 724· “Le bétyle dans le culte de l' Astarté phénicienne”, *Mélanges de l' Université Saint-Joseph, Beyrouth*, t.XL VII, 149-168.
 59a. Για ανεικονικές παραστάσεις της θεάς και παραπομπές σε προηγούμενες εργασίες, δες V. Karageorghis, “Aniconic representations of divinities in Cypriote naiskoi”, 51-62 in *Actas del IV Congreso Internacional de Estudios, Fenicios Púnicos*, Cadiz 2000.
 60. Σοφοκλέους TGF 855. 1-17· *Ορφ. Ύμνοι*, 55. 1-28.

Κρατούσε στα χέρια της όλο τον πλούτο της χώρας, προνοούσε για την ευφορία των αγρών και ίσως για την παραγωγή χαλκού. Η Inanna - Ishtar είχε ιερά στη Μεσοποταμία που χρησιμοποιούνταν και ως αποθήκες σιτηρών και οι ιέρειες έλεγχαν την παραγωγή μαζί με άλλο προσωπικό. Η θεά της Κύπρου, σε συνδυασμό με ένα θεό, συνδεόταν με την παραγωγή του χαλκού.⁶¹ Και οι δύο θεότητες παριστάνονταν να στέκονται πάνω σε βάσεις σε σχήμα ταλάντου χαλκού και στα ιερά της Αφροδίτης υπήρχαν εργαστήρια κατεργασίας χαλκού. Με βάση αυτή την ιδιότητα της Αφροδίτης, οι Έλληνες φαντάστηκαν το μυθικό γάμο της Αφροδίτης με το θεό Ήφαιστο.⁶² Ήδη από την Ύστερη Χαλκοκρατία, η θεά της Κύπρου παριστάνεται με μια δέσμη σφραγίδων που κρέμονται από το λαιμό της ως χαρακτηριστικό της γνώρισμα, που υποδηλούσε ίσως τη σχέση της με τον έλεγχο της παραγωγής. Μια επιγραφή του 2ου αι. π.Χ. αναφέρει μια γιορτή στην Αμαθούντα, όπου υπήρχε περίφημος ναός της Αφροδίτης.⁶³ Κατά τη διάρκεια της γιορτής πρόσφεραν στη θεά θυσίες για χάρη εκείνων που καλλιεργούσαν τη γη, για την ευημερία των ανθρώπων και την ευφορία των αγρών.

Όπως η Inanna - Ishtar είχε μεταβεί στον Άδη και θρηνούσε το νεαρό θεό Dammouzi/Tammouz, η θεά της Κύπρου θρηνούσε τον Άδωνη, που μερικές μυθολογικές παραδόσεις τοποθετούν τη γέννηση, τη ζωή, τους έρωτες και το θάνατό του στην Κύπρο.⁶⁴ Ο Άδωνης φέρεται ως γιος του Κινύρα και γεννήθηκε από την ίδια του τη θυγατέρα που μεταμορφώθηκε σε δέντρο. Σύμφωνα με μια άλλη παράδοση, ήταν ο τρυφερός βλαστός την ίδιας της Αφροδίτης. Λέγεται πως ερωτεύτηκαν με πάθος σε διάφο-

61. H.W. Catling, *Cypriot Bronzework in the Mycenaean World*, Oxford 1964, 257, 272· J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 98-106· V. Karageorghis, "Contributions to the Religion of Cyprus in the 13th and 12th centuries B.C.", *Acts*, 105-109· O. Masson, "Remarques sur les cultes chypriotes à l' époque du bronze récent", *Acts*, 110-117.

62. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 113-114· Pirenne-Delforge, *L' Aphrodite grecque*, 366-367.

63. Pirenne-Delforge, *ό.π.*, 353-354.

64. J. Karageorghis, *ό.π.*, 114-115· Pirenne-Delforge, *ό.π.*, 363-366.

ρα μέρη του νησιού αλλά τελικά ο φθονερός Άρης τον σκότωσε. Σύμφωνα με τη μυθολογία, η Αφροδίτη τον θρηνούσε και μπορούσε να τον φέρει στον άνω κόσμο μόνο για δύο τρίτα του χρόνου.

Ο Πανσανίας αναφέρει ότι υπήρχε ναός της Αφροδίτης και του Άδωνη στην Αμαθούντα, μια πόλη που διατηρούσε πανάρχαιες θρησκευτικές τελετές. Σε έναν *Ορφικό Ύμνο* αναφέρεται ότι κάθε χρόνο γίνονταν θρησκευτικές τελετές στην Κύπρο, με πρωτοβουλία νεαρών κοριτσιών προς τιμήν του Άδωνη και της Αφροδίτης. Στη Βύβλο επίσης υπήρχαν ιερά όπου λάμβαναν χώρα μυστικές τελετές προς τιμήν του Άδωνη. Το όνομά του στη σημιτική γλώσσα σημαίνει "Κύριος". Ήταν ασφαλώς μια ανατολική θεότητα που σχετιζόταν με τον κύκλο της βλάστησης. Ο θάνατός του σήμαινε τη στειρότητα της φύσης. Τον επανέφερε από το θάνατο στη ζωή η θεά της γονιμότητας, όπως αναφέρεται σε πολλές ανατολικές θρησκείες. Η σχέση του με τη συροπαλαιστινιακή ακτή και τον Κινύρα υποδηλοί ότι ήταν ένα από τα ανατολικά στοιχεία που υιοθέτησε η Κυπριακή θρησκεία. Ο Ησύχιος αναφέρει άλλα ονόματα του Άδωνη στην κυπριακή διάλεκτο που υπονοούν μια πανάρχαια λατρεία που μεταγενέστερα εξομοιώθηκε με τη φοινικική λατρεία του Άδωνη.

Ένα χαρακτηριστικό της θεάς της Κύπρου είναι η στενή της σχέση με τη βασιλεία. Ακόμη και στον 4ο αι. π.Χ. οι βασιλείς της Πάφου αποκαλούσαν τους εαυτούς τους στις αναθηματικές επιγραφές "ιερείς της βασίλισσας".⁶⁵ Υπάρχουν κείμενα που αναφέρονται στην Αφροδίτη ως φίλη, ερωμένη ή ακόμη πόρνη του Κινύρα,⁶⁶ που ασφαλώς υποδηλοί κάποια σεξουαλική σχέση ανάμεσά τους. Αυτό το φαινόμενο μπορεί να

65. J. Rudhart, "Quelques notes sur les cultes chypriotes, en particulier sur celui d' Aphrodite", *Chypre des origines au Moyen Age, séminaire du 1er Université de Genève 1975*, 113· Pirenne-Delforge, *op.cit.*, 346-347· J. Karageorghis, "Les noms de la Grande Déesse dans les inscriptions syllabiques chypriotes", *Mélanges Olivier Masson, Centre d' Etudes chypriotes, cahier 27*, 1997, 115-119. Για τον ιερό γάμο στη Μεσοποταμία, δες J. Bottero in S.N. Kramer, *Le mariage sacré*, Paris 1983, 175-208.

66. Κλήμης Αλεξανδρεύς, όπως αναφέρεται στον Χατζηϊωάννου, *Η Αρχαία Κύπρος* II, 47.2.

ερμηνευθεί ως *ιερός γάμος*, κατά τη διάρκεια του οποίου ο βασιλιάς συνενουρισκόταν με την *ιέρεια* που αντιπροσώπευε τη θεά, για να εξασφαλισθεί η σταθερότητα της πολιτείας και η ευημερία της χώρας. Αναφέρεται ότι ο Κινύρας μετέθεσε τα όργια προς τιμήν της Αφροδίτης από τη νύκτα στη μέρα, που σημαίνει ότι λάμβανε χώρα μια δημόσια τελετή που αντιστοιχεί, όπως υποθέτουν οι επιστήμονες, με τον *ιερό γάμο* στη Μεσοποταμία. Αλλά δεν έχουμε άλλες πιο ουσιαστικές πληροφορίες γι' αυτό τον ανατολικό θεσμό στην Κύπρο. Μερικά παρόμοια κείμενα, ένα στην *Οδύσσεια* και δύο στους *Ομηρικούς Ύμνους*,⁶⁷ περιγράφουν το στόλισμα της θεάς στο *ιερό* της στην Πάφο, με έμφαση στην επάλειψή της με λάδι αθανασίας και το ντύσιμό της με θαυμαστά ενδύματα και πολύτιμα στολίδια, που περιλαμβάνουν στέμμα και σκουλαρίκια. Οι περιγραφές αυτές θα είχαν την έμπνευσή τους στο στόλισμα της θεάς για τον *ιερό γάμο*.

Σύμφωνα με το μύθο, η Αφροδίτη φορούσε ένα ειδικό στολίδι που αναφέρεται ως *κεστός μιάς*,⁶⁸ ένα είδος μαγικής ζώνης που προκαλούσε τον πόθο. Αυτό το μέρος της ενδυμασίας της θυμίζει τα διάφορα *ιερά* και *μαγικά* στολίδια που φορούσαν οι Ανατολικές θεές, όπως η Inanna - Ishtar, στολίδια που έπρεπε να αφαιρέσει η θεά όταν κατέβηκε στον Άδη. Στους ιστορικούς χρόνους η θεά της Κύπρου και οι *ιέρειες* της παριστάνονταν με πλούσια κοσμήματα που θεωρούνται ιδιαιτερότητα της κυπριακής τέχνης σε αντίθεση με την ελληνική τέχνη. Ίσως αυτό να αποτελεί κατάλοιπο πανάρχαιων θρησκευτικών εθίμων.

Η *ιερή πορνεία* ήταν έθιμο που αναφέρει μόνο ο Ηρόδοτος,⁶⁹ ως χαρακτηριστικό της Αφροδίτης της Βαβυλώνας και της Κύπρου. Γνωρίζουμε πως *ιερά* αφιερωμένα σε ανατολικές θεές, περιλάμβαναν ανάμεσα στο προσωπικό τους γυναίκες και άνδρες που επιδίδονταν σε σεξουα-

67. *Οδύσσεια* VIII. 360-366· *Ομηρικός Ύμνος εις Αφροδίτην* I, 58-68, 86-88· VI, 1-21.

68. *Ιλιάδα* XIV, 214-218.

69. Ηρόδοτος I. 199. 1-5· Rudhart, *ό.π.*, (note 65), 141-142· Pirenne-Delforge, *ό.π.*, 345-346· De Shong Meador, *ό.π.*, (note 52), 160-161.

λικές πράξεις, παρόλο που δεν χαρακτηρίζονται πορνεία. Ο Ηρόδοτος περιγράφει ένα έθιμο στο ιερό της Αφροδίτης στη Βαβυλώνα (ταυτίζει την Ασσυριακή Μύλιττα με την Αφροδίτη) σύμφωνα με το οποίο η κάθε γυναίκα όφειλε να κάνει έρωτα μια φορά στη ζωή της με ένα ξένο. Οι γυναίκες κάθονταν στο ιερό με στέμμα στο κεφάλι και περιέμεναν ένα ξένο να τις επιλέξει, λέγοντάς τους "επικαλούμαι για σένα τη θεά Μύλιττα". Ευθύς μετά η γυναίκα έκανε έρωτα μαζί του εκτός του ιερού. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι υπήρχε παρόμοιο έθιμο σε μερικά μέρη της Κύπρου. Ο γραπτός διάκοσμος στο εσωτερικό ενός πινακίου του βου αι. π.Χ.⁷⁰ παριστάνει ίσως σκηνή ιερής πορνείας στους ιερούς κήπους του ιερού. Μεταγενέστεροι συγγραφείς αναφέρουν την προγαμιαία πορνεία ως κυπριακό έθιμο,⁷¹ που ήταν ίσως παραφθορά του αρχικού εθίμου. Μπορούμε να βρούμε μερικές άλλες αναφορές σε αυτό το έθιμο που σχετίζονται με τις Προποιτήδες γυναίκες ή θυγατέρες του Κινύρα στην Αμαθούντα, αλλά σε αυτές τις παραδόσεις η Αφροδίτη προβάλλει την πορνεία ως τιμωρία για τις γυναίκες που περιφρονούν τις δυνάμεις της.⁷² Σύμφωνα με τον Οβίδιο⁷³ στη Σαλαμίνα υπήρχε ναός της προκύπτουσας Αφροδίτης ("Αφροδίτης στο παράθυρο"), σύμβολο της ιερής πορνείας. Το επίθετο αυτό, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ήταν επίσης επίθετο της Αφροδίτης στην Κύπρο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της Αφροδίτης της Κύπρου ήταν η αμφισεξουαλικότητά της.⁷⁴ Η αρχαιότερη αναφορά σε αυτή της την ιδιότητα βρίσκεται στον Κύπριο συγγραφέα Παίονα της Αμαθούντας, που τον αναφέρει ο Θεόφραστος, σύμφωνα με τον οποίο η Κυπρία θεά μπορούσε να μεταμορφωθεί σε άνδρα. Ο Αριστοφάνης γνώριζε την ύπαρξη

70. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 193 πιν. 31a.

71. Ιουστίνου, *Επίτ. Ιστ.* 18.5 εις Χατζηϊωάννου, *Η Αρχαία Κύπρος* IV A, 238, 308-309.

72. Ovid, *Metam.* X, 239-242.

73. Ovid, *Metam.* XIV, 693-761.

74. Για θεώρηση του προβλήματος, δες S. Sophocleous, "L' Aphrodite en tant qu' androgyne", *Archaeologia Cypria I, 1985 in honour of Professor Einar Gjerstad*, 80-96, πιν. XV-XVI· De Shong Meador, *ό.π.* 166-167.

αυτής της αμφισεξουαλικής θεάς που ονομάζετο Αφροδίτη. Ο Ησύχιος επιβεβαιώνει ότι ο Αφρόδιτος ήταν ο Ερμαφρόδιτος. Ο Μακρόβιος δίνει την εκτενέστερη αναφορά σε αυτό το φαινόμενο που είναι γνωστό και από πολλές πηγές, δηλώνοντας ότι στην Κύπρο υπήρχε άγαλμα γενειοφόρου Αφροδίτης ντυμένο γυναίκα, γεγονός που επιβεβαιώνεται από πολλούς συγγραφείς. Η ύπαρξη μιας τέτοιας θεότητας τοποθετείται σε μια περίπτωση στην Αμαθούντα, όπου υπάρχουν κατάλοιπα κάποιας πανάρχαιας θρησκείας. Μερικά ειδώλια και ένα άγαλμα της Αφροδίτης αναφέρονται συχνά ως τεκμήρια του αμφισεξουαλικού χαρακτήρα της θεάς, χωρίς όμως να υπάρχει για αυτό καμιά βεβαιότητα. Θα υπάρχει όμως κάποια αλήθεια σε αυτές τις αναφορές. Αυτός ο αμφισεξουαλικός χαρακτήρας υπάρχει και στη θεά Inanna-Ishtar, που μπορούσε να θεωρηθεί θεά όσο και θεός.⁷⁵

Μια άλλη αμυδρή ένδειξη της ομοιότητας της Κυπρίας θεάς με την Inanna-Ishtar θα μπορούσε να είναι το επίθετο "έγγχειος"⁷⁶ που υπαινίσσεται το φιλοπόλεμο χαρακτήρα της, που είναι όμοιος με εκείνο της ανατολικής θεάς. Αυτά τα στοιχεία θα ενέπνευσαν ίσως το μύθο για τις σχέσεις της Αφροδίτης με τον Άρη και τις παρεμβάσεις της στον Τρωικό Πόλεμο, τις οποίες διακωμώδησε ο Όμηρος.

Αυτές οι περιέργες όψεις της Κυπρίας θεάς θα μπορούσαν να πάνε πίσω στη 2η χιλιετηρίδα π.Χ., όταν η κυπριακή θρησκεία βρισκόταν κάτω από την έντονη επίδραση της Ανατολής. Στην πραγματικότητα, ολόκληρη η μυθολογία που περιβάλλει την Αφροδίτη μπορεί να ερμηνευτεί από την κυπρο-ανατολική της καταγωγή. Οι Έλληνες είχαν ειδικότητα στο να ωραιοποιούν και να δίνουν ανθρωπινό χαρακτήρα στους θεούς και να προσδίδουν ευφάνταστη ποιητική έκφραση στην πραγματικότητα. Η ανατολική θεά της γονιμότητας μετατράπηκε σε θεά της ομορφιάς και του έρωτα, αναμειγμένη σε μύριες ερωτικές περιπέτειες. Δεν είναι απίθανο οι Έλληνες να συνάντησαν στην Κύπρο τη θεά που αποκάλεσαν

75. Delforge, *ό.π.*, 350-351.

76. Σύμφωνα με τον Ησύχιο, εις Χατζηϊωάννου, *ό.π.*, II, 166-167, no. 35· J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 113-114.

Αφροδίτη και να άλλαξαν το χαρακτήρα της για να την εντάξουν στο δικό τους Πάνθεον. Η παρουσία των Ελλήνων στην Κύπρο το 12ο και 11ο αι. π.Χ. ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να αρχίσουν να εξελληνίζουν το νησί χάρη στη θαυμαστή συμβίωση Ελλήνων και Κυπρίων. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι Έλληνες ρίζωσαν τόσο βαθιά στο νησί ώστε να γνωρίσουν τις ανατολικές θεότητες, να τις υιοθετήσουν και να τις εξελληνίσουν. Οι επαφές που είχαν με την κυπρο-ανατολική θρησκεία συντέλεσαν στη διαμόρφωση της ταυτότητας και της εικόνας της Αφροδίτης όπως επικράτησαν στην ελληνική μυθολογία και τέχνη. Αλλά δεν μπορούμε να ξέρουμε με βεβαιότητα αν η λατρεία και η άσκησή της έφτασαν στην Ελλάδα από την Κύπρο. Δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες για χώρους λατρείας της Αφροδίτης στην Ελλάδα πριν τον 7ο αι. π.Χ. παρόλο που αυτοί μπορεί να περιλαμβάνουν χώρους λατρείας διαφόρων προελεύσεων. Οι γνώσεις μας για την Αφροδίτη στην αρχαία Ελλάδα περιορίζονται στην κλασική και στις μεταγενέστερες περιόδους.

Κατά τους αιώνες που ακολούθησαν τον Μυκηναϊκό αποικισμό η Κύπρος δέχτηκε περισσότερες ελληνικές επιδράσεις που βαθμιαία άλλαξαν τον χαρακτήρα της θεάς της Κύπρου, η οποία όμως δεν άλλαξε εντελώς τις ανατολικές της ιδιαιτερότητες.

Είναι γνωστό ότι Κρήτες εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο κατά τον 11ο αι. π.Χ., ίσως εγκαταλείποντας την πατρίδα τους που πρόσφατα είχε υποστεί την κάθοδο των Δωριέων. Η παρουσία τους έγινε αισθητή μέσω των νέων θρησκευτικών στοιχείων που είχαν εισαχθεί.⁷⁷ Σύμφωνα με την παράδοση, ο Θησέας επιστρέφοντας από την Κρήτη εγκατέλειψε την έγκυο Αριάδνη στην Κύπρο, όπου πέθανε κατά τη διάρκεια του τοκετού. Οι Κύπριοι τοποθέτησαν τον τάφο της στην Αμαθούντα.⁷⁸ Πράγματι, τον 11ο π.Χ. ένας νέος τύπος πήλινου ειδωλίου παρουσιάζεται στην Κύπρο

77. V. Karageorghis, "Αι σχέσεις μεταξύ Κύπρου και Κρήτης κατά τον 11ον αι. π.Χ.", *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 1966, Αθήνα 1967, 180-185.

78. Πλουτάρχου *Θησεύς* 20, 3-7, αναφορά στον Παίονα της Αμαθούντας· Pirenne-Delforge, *ό.π.*, 369-370.

σε πλείστα από τα γνωστά ιερά: έχει κυλινδρικό σώμα, με κυρτό χαρακτηριστικό τα υψωμένα χέρια.⁷⁹ Τα ειδώλια αυτά φορούν μια εντυπωσιακή "τιάρα" στο κεφάλι, όπως ακριβώς και τα Υστερομινωικά ειδώλια. Αυτός ο νέος τύπος της θεάς υιοθετήθηκε ευρύτατα από τους Κυπρίους

Εικ. 12 Πήλινο ειδώλιο της Θεάς με Υψωμένα Χέρια. Μουσείο Ιδρύματος Πιερίδη, Λάρνακα.

και επέζησε ως την Αρχαϊκή περίοδο (Εικ. 12). Τα νέα αυτά ειδώλια δεν τοποθετήθηκαν σε τάφους, όπως τα περισσότερα ειδώλια των προηγούμενων περιόδων, αλλά σε ιερά. Δεν ήταν γυμνά ούτε παρουσίαζαν τα χαρακτηριστικά της γονιμότητας, όπως τα ειδώλια ανατολικού τύπου που κυριαρχούσαν προηγουμένως. Ήταν, αντιθέτως, μεγαλοπρεπή, με μακρύ ένδυμα συχνά διακοσμημένο με ταινίες, περιδέραια, φτιαγμένο πρόσωπο και ψηλή τιάρα. Θα πρέπει να παριστάνουν ή την ίδια τη θεά ή τις ιέρειές της. Η χειρονομία των υψωμένων χεριών έχει ερμηνευθεί ως ευλογία της θεάς ή επίκληση χάριτος για τους θνητούς.

Τα ειδώλια αυτά αποκάλυψαν μια πολύ σημαντική αλλαγή στη θρησκευ-

τική συνείδηση, στην οποία μπορούμε να διαπιστώσουμε την πολύ σημαντική συμβολή του ελληνικού πνεύματος. Σε αυτή την περίπτωση η θεά δεν θεωρήθηκε θεά της γονιμότητας, αλλά μια επιβλητική θεότητα γεμάτη μεγαλείο και σοβαρότητα. Η ιδιότητά της ως συνοδός του νεκρού εγκαταλείφθηκε. Έγινε η Κυρία του Ιερού. Υπάρχουν μερικά ωραιότατα δείγματα αυτού του τύπου, όπως για παράδειγμα τρία υψηλά ειδώλια που βρέ-

79. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, 123-147.

θηκαν στο χώρο του ναού της Αφροδίτης στην Πάφο.⁸⁰ Φορούν, ανάμεσα σε άλλα στολίδια, ένα μακρύ διπλό ιμάντα με μικρά αντικείμενα, πιθανότατα σφραγίδες που παραμένουν έκτοτε σύμβολα της θεάς ή της ιερείας της. Στο κατώτερο μέρος του ενδύματός τους υπάρχει ένα είδος κεντημένης ταινίας ως ιερατικό σύμβολο. Υπάρχουν και άλλα ωραία παραδείγματα αυτού του τύπου,⁸¹ αλλά χωρίς κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα.⁸² Αυτός ο τύπος ειδωλίου με υψωμένα χέρια φαίνεται ότι ήταν η λαϊκή έκφραση της λατρείας της μεγαλοπρεπούς θεάς από τους Κυπρίους από τον 11ο ως τον 6ο αι. π.Χ.

Αυτή φαίνεται να ήταν μια ενδοξη περίοδος της λατρείας της θεάς, που συγκέντρωνε προσκυνητές από πολλές χώρες. Παράσταση πάνω σε αγγείο τη δείχνει ως ιέρεια με "τιάρα" σε μια σκηνή θυσίας.⁸³

Ο "Αμφορέας Hubbard"⁸⁴ διακοσμείται στη μια πλευρά του με μια παράσταση ιέρειας μάλλον παρά θεάς, καθισμένης πάνω σε θρόνο. Πίνει ένα υγρό ή καπνίζει με ένα σωλήνα από ένα αγγείο. Στην άλλη πλευρά του αγγείου υπάρχει σκηνή με χορεύτριες που κρατούν κλαδιά κι ένα λυράρη που σέρνει το χορό. Αναμφίβολα πρόκειται για μια θρησκευτική τελετή με χορούς και φυτικά αφιερώματα. Υπάρχει παρόμοια σκηνή με καθιστή ιέρεια πάνω σε μια οινοχόη.⁸⁵ Άλλες παραστάσεις πάνω σε οινοχόες⁸⁶ δείχνουν τις ιέρειες ντυμένες με μακρύ ένδυμα και την ιδιαίτερη ιερατική ταινία που υποδηλοί το αξίωμά τους. Κρατούν άνθη, πουλιά και ζώα. Μια λεκάνη είναι διακοσμημένη με μια ερωτική σκηνή⁸⁷ με άνδρες και γυναίκες μέσα σε κήπο και δύο ζευγάρια σε ερωτική περιπέτυξη. Η σκηνή αυτή μπορεί να συσχετισθεί με τελετές ιερής πορ-

80. Στο ίδιο, πιν. 24f.

81. Στο ίδιο, πιν. 27b.

82. Στο ίδιο, πιν. 29b· V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus V (A). The Cypro-Achaic period. Small female figurines*, Nicosia 1998, πιν. I-X.

83. J. Karageorghis, *La Grande Déesse*, πιν. 23c.

84. Στο ίδιο, πιν. 26a.

85. Στο ίδιο, πιν. 27b.

86. Στο ίδιο, πιν. 31b, 32.

87. Δες σημ. 71.

νείας που αναφέρει ο Ηρόδοτος. Υπάρχει πλήθος μικρών, μάλλον άτεχνων πήλινων χειροποίητων ειδωλίων που χρονολογούνται στον 7ο ή 6ο αι. π.Χ.,⁸⁸ που αντιπροσωπεύουν τον κόσμο των προσκνητητών. Μερικά κάνουν χειρονομίες, άλλα κρατούν πτηνό, ζώο ή κάποιο πιάτο με γλυκά. Άλλα παριστάνουν μουσικούς που κρατούν κύμβαλα ή λύρα. Άλλα κρατούν ένα βρέφος. Αυτά τα ειδώλια τα πρόσφεραν οι πιστοί στα ιερά ως αναθήματα.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης χιλιετηρίδας η παρουσία των Φοινίκων ήταν πολύ αισθητή.⁸⁹ Τα τέλη του 9ου αι. π.Χ. οι Φοίνικες ίδρυσαν το Κίτιο πάνω στα ερείπια της πόλης της Ύστερης Χαλκοκρατίας και αναβίωσαν τα προηγούμενα ιερά. Μια φοινικική επιγραφή μάς δίνει το όνομα της θεάς στην οποία ήταν αφιερωμένο ένα από αυτά τα ιερά. Η θεά αυτή ήταν η Αστάρτη που από τις αρχές της 1ης χιλιετηρίδας ήταν η κατ' εξοχήν φοινικική θεά που απορρόφησε όλες τις άλλες ανατολικές θεότητες.

Οι Ασσύριοι, που κατά κάποιο τρόπο κυριαρχούσαν στο νησί από το τέλος του 8ου αι. π.Χ., λάτρευαν τη θεά Ishtar και ίσως εξάσκησαν επίδραση πάνω στη θρησκεία των Κυπρίων, συμβάλλοντας στην αλλαγή του τύπου της Κυπρίας θεάς, που παριστάνεται ξανά ως γυμνή θεά της γονιμότητας. Η τεχνική της κατασκευής ειδωλίων με καλούπι που εισήγαγαν οι Φοίνικες στο νησί επανέφερε τον τύπο της γυμνής θεάς που πιέζει τα στήθη της.⁹⁰ Ειδώλια που κατασκευάστηκαν στην Αμαθούντα τον 6ο αι. π.Χ. παριστάνουν τη γυμνή Αστάρτη, με έμφαση στην ηβική χώρα, να πιέζει τα στήθη της (*Εικ. 13*). Μαρτυρούν έντονη φοινικική επίδραση στη θρησκεία, όπως και τα ομοιώματα ιερών που περικλείουν ειδώλια της Αστάρτης.

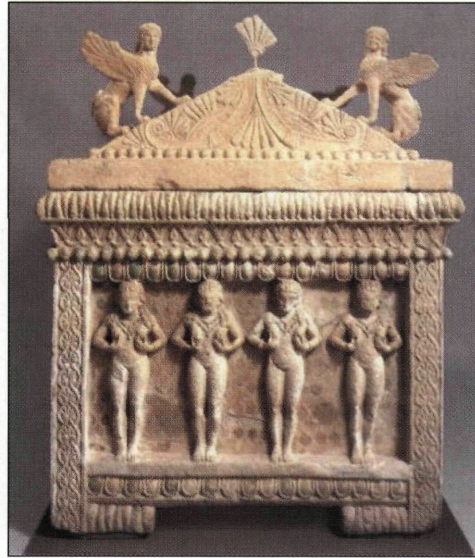
88. V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus V (A)*, πιν. XIV-LVIII.

89. V. Karageorghis, *Kition. Mycenaean and Phoenician discoveries in Cyprus*, London 1976, 95-107.

90. J. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus V (B)*, πιν. I-XVI.

Εικ. 13 Πήλινο ειδώλιο Αστάρτης.
Μουσείο Ιδρύματος Πιερίδη,
Λάρνακα.

Εικ. 14 Λεπτομέρεια από λίθινη σαρκοφάγο
από την Αμαθούντα, περίπου 475 π.Χ. Συλλογή
Cesnola, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης της
Νέας Υόρκης.

Υπάρχουν άλλοι τύποι ειδωλίων φτιαγμένων με καλούπι που μοιάζουν με Αιγυπτιακά πρότυπα⁹¹ και θυμίζουν παραστάσεις της Αιγυπτιακής θεάς Αθώρ που πολλές φορές ταυτίζεται με την Αστάρτη. Παριστάνουν τη θεά γυμνή με σαρκώδες σώμα και κεφαλή Αιγυπτιακού τύπου, με μαλλιά που μοιάζουν με περούκα και τα χέρια πάνω στο στήθος. Ο τύπος αυτός παρουσιάζεται και στη γλυπτική, όπως για παράδειγμα πάνω στην περίφημη πέτρινη σαρκοφάγο του 5ου αι. π.Χ. από τη νεκρόπολη της Αμαθούντας που βρίσκεται τώρα στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης⁹² (Εικ. 14). Σε μία από τις δύο στενές πλευρές της η σαρκοφάγος είναι διακοσμημένη με τέσσερις ανάγλυφες γυμνές γυναίκες που

91. Στο ίδιο, πιν. XIX-XXIV.

92. J. Karageorghis, La Grande Déesse, πιν. 33b.

πιέζουν τα στήθη τους. Παρόλο που είναι γυμνές, φορούν σειρές περιδεραίων. Συνοδεύουν το νεκρό ως θεές της ζωής και της αναγέννησης. Κατά την περίοδο αυτή όμως οι Κύπριοι άρχισαν να απομακρύνονται από τον ανατολικό τύπο της γυμνής Ασάριτης και να προτιμούν τη θεά ντυμένη με λεπτά διαφανή υφάσματα, βαμμένα κόκκινα με μαύρες ταινίες στα άκρα, που αφήνουν να φαίνονται τα στήθη και η ηβική χώρα. Φορούν επίσης πολλά και βαριά περιδέραια, καλύμματα των αυτιών και μακριά σκουλαρίκια. Παριστάνουν προσκυνητές ή κυμβαλοκρούστες.⁹³ Άλλα ειδώλια φορούν το διπλό ένδυμα, γνωστό ως "Κυπριακό ένδυμα", με ιερατική ταινία που συμβολίζει το αξίωμα της ιέρειας. Προς το τέλος της Αρχαϊκής περιόδου, ειδώλια διαφόρων τύπων παρουσιάζονται ντυμένα με βαριά ενδύματα, περιδέραια με περιαιπτα και σφραγίδες.⁹⁴ Με τον καιρό εισάγεται στην αμφίεση ένα πλούσια διακοσμημένο στέμμα που γίνεται ολοένα ψηλότερο.⁹⁵ Αυτή η τάση για μεγαλοπρεπείς ενδυμασίες των ιέρειων, των προσκυνητών και των μουσικών είχε σκοπό να δείξει τη μεγαλοπρέπεια της λατρείας της θεάς με κάποια υπερβολική χλιδή. Τον 6ο αι. π.Χ. παρατηρείται ανάλογη εξέλιξη και στη γλυπτική, με γυμνά ή ελαφρά ντυμένα ασβεστολιθικά αγάλματα και στο τέλος βαριά ντυμένα. Όταν έγινε εντονότερη η ελληνική πολιτική και πολιτιστική επίδραση κατά τον 4ο αι. π.Χ. το κυπριακό ένδυμα εγκαταλείφθηκε κι αντικαταστάθηκε από το ελληνικό ένδυμα με "πέπλο" και "ιμάτιο".⁹⁶ Η ντόπια θεότητα εξελληνίσθηκε και τελικά εξισώθηκε με την ελληνική Αφροδίτη.

Η Κυπρία θεά δεν επονομαζόταν Αφροδίτη από τους Κυπρίους πριν τον 4ο αι. π.Χ. Οι πρώτες πηγές που την αναφέρουν με αυτό το όνομα

93. J. Karageorghis, *The Coroplastic Art V (B)*, πιν. XXIV-XLIII.

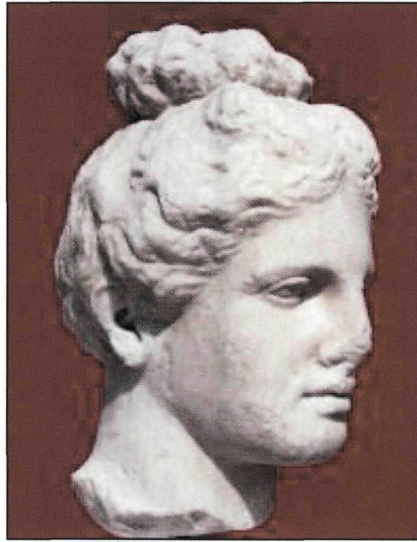
94. Στο ίδιο, πιν. XXXVI.1, XXXIX.8-10, XLVI, LI.3, LII-LIII.

95. Στο ίδιο, πιν. LVI-LVII.1-3· Cassimatis, "Quelques types de Calathoi sur des Figurines provenant de Lamaca dans les Collections du Louvre", *RDAC* 1988, part 2, 45-51, πιν. XIV-XV.

96. A. Hermay, *Les Antiquités de Chypre, Sculptures*, Paris 1989, σφ. 678-682, 686-687, 815, 818, 829-831.

είναι μερικές αναθηματικές επιγραφές στο Κυπριακό συλλαβάριο⁹⁷ που επαναλαμβάνουν ένα στερεότυπο αριθμό λέξεων. Στην Πάφο ονομαζόταν "η Θεά", "Θεά" ή "Θεός". Όλες οι άλλες επιγραφές που γνωρίζουμε την αναφέρουν ως "Παφία" ή "Γολγία". Αυτές οι δύο ονομασίες αντανακλούν τους αρχαίους τρόπους λατρείας στην Πάφο και στους Γόλγους. Στην Αμαθούντα εμφανίζεται η πρώτη αναφορά στην Αφροδίτη σε μια αφιερωματική επιγραφή στην "Αφροδίτη της Κύπρου", που χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ..⁹⁸ Από τον 3ο αι. π.Χ. υπάρχουν πολλές αλφαβητικές επιγραφές από την Πάφο, τη Σαλαμίνα, το Ιδάλιο και την Αμαθούντα που αναφέρουν τη θεά με το ελληνικό της όνομα.⁹⁹

Η θεά που πρωτοεμφανίστηκε στην Κύπρο ως ανατολική θεά της γονιμότητας υιοθετήθηκε από τους Έλληνες που με τη σειρά τους την ενσωμάτωσαν στο δικό τους πάνθεο και κατόπι την επανέφεραν στο νησί κατά τον 4ο και 3ο αι. π.Χ. Εντυπωσιακοί ελληνιστικοί ναοί αφιερωμένοι στην ελληνική Αφροδίτη κτίστηκαν στην Πάφο και στην Αμαθούντα¹⁰⁰ όταν η Κύπρος έγινε μέρος του Ελληνιστικού κόσμου. Το ιερό στην Πάφο αναπτύχθηκε κατά την εποχή των Πτολεμαίων που αφιέρωσαν πολλά αγάλματα στη Θεά.¹⁰¹ Απο τότε και στο εξής αγάλματα της Αφροδίτης εμφανίζονται στον πιο γνήσιο Ελλη-

Εικ. 15 Μαρμάρινο κεφάλι Αφροδίτης (ή Υγείας) από τη Σαλαμίνα, των αρχών του 4ου αι. π.Χ. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

97. J. Karageorghis, *ό.π.* (note 68), 109-119.

98. A. Hermay, "Le culte d Aphrodite à Amathonte", *RDAC* 1988, part 2, 101, n.2.

99. Χατζηϊωάννου, *Η Αρχαία Κύπρος* IV A, 104-137, αρ. 20.1-20.85.

100. P. Aupert, *Guide d' Amathonte*, Athènes-Nicosie 1996, 56, 120-129.

101. Maier and Karageorghis, *Paphos*, 239-243, 270-283.

Εικ. 16 Μαρμάρινο άγαλμα Αφροδίτης από τους Σόλους. Πρώτος αιώνας π.Χ. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

νικό ρυθμό¹⁰² (Εικ. 15-16). Για ακόμα μια φορά η λατρεία της Αφροδίτης προσέλκυσε προσκυνητές από τις γύρω χώρες. Κατά τη Ρωμαϊκή εποχή, οι ναοί της Αφροδίτης ανοικοδομήθηκαν και τέθηκαν υπό την προστασία των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Ο ναός της Πάφου που διατηρούσε μέρος του πανάρχαιου τριμερούς ιερού που στέγαζε την ιερή πέτρα (βαίτυλο)¹⁰³ παρέμεινε ένας από τους πιο φημισμένους ναούς του αρχαίου κόσμου. Οργανώνονταν γιορτές προς τιμήν της θεάς με αγώνες και διαγωνισμούς μουσικής και ποίησης. Εξασκείτο ακόμη και η μαντική.¹⁰⁴

Τον 4ο αι. μ.Χ. η Πάφος και η Αμαθούντα ήταν ακόμη πόλεις αφιερωμένες στην Αφροδίτη¹⁰⁵ όπου η λατρεία της θεάς διατηρήθηκε, προς αποτροπιασμό του μεγάλου μέρους του πληθυσμού που είχε ήδη ασπασθεί το χριστιανισμό. Οι σεισμοί του 4ου αι. μ.Χ. κατέστρεψαν τελείως τους ναούς και τις αρχαίες πόλεις και έθεσαν τέραμα στην παγανιστική

λατρεία στην Κύπρο. Σήμανε τότε το τέλος της λατρείας της Μεγάλης Θεάς της Κύπρου, της Αφροδίτης, που διάρκεσε επί τρείς χιλιετίες.

Είναι τώρα βέβαιο ότι η Κύπρος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και διάδοση αυτής της θρησκευτικής ή μυθικής οντότητας, προσφέροντας στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό έναν από τους πιο εντυπωσιακούς του μύθους.

102. Κεφάλι Αφροδίτης στο Κυπριακό Μουσείο, 4ος αι. π.Χ. (άγαλμα Αφροδίτης από τους Σόλους στο Κυπριακό Μουσείο, 1ος αι. μ.Χ.).

103. Στο ίδιο, 271-272.

104. Tacitus, *Hist* II.4.

105. Tacitus, *Ann.* III.62.